

hatnia. Helyes megállapítása, hogy közoktatásunkat közneveléssé kellene átszerveznünk. Jól látja, amit pedig kevesen szoktak észrevenni, hogy a nemzetnevelésnek hivatási ágak szerint és az ország különböző részeiben sajátos feladatai vannak s nem lehet mindenkire azonos és mindenütt egyforma. A nemzeti önismeret tekintetében is józan felfogást vall, amikor azt hirdeti, hogy sem a jót, sem a rosszat elhallgatni és túlozni nem szabad.

A fejtegetésekből az tűnik ki, hogy *Mitrovics Gyuláén* kívül leginkább *Schneller István* gondolatvilágából merített. *Imre Sándorra* is sokszor hivatkozik, bajos is volna a nemzetneveléssel kapcsolatban elsősorban róla tudomást nem vennie. *Imre Sándor* nemzetnevelési rendszerének elfogadása senkire sem kötelező, pedig a mi véleményünk szerint is az egyetlen következetes megoldás és járható út ebben a kérdésben. Az ellenben mindenkitől, aki reá hivatkozik, elvárható, hogy gondolatvilágát helyesen értelmezze. Teljesen elhibázott pl. az a megállapítása, mintha *Imre Sándor* álláspontja volna az, hogy a nemzetnevelési munkát »csakis az iskolák ifjúságára korlátozzák.« (10. l.). Mi sem áll és állott mindíg távolabb *Imre Sándor* felfogásától, mint épen az, hogy a nemzetnevelést kizárólag iskolai ügynek tekintse! — Hibája a szerzőnek itt is, hogy *Imre Sándornak* csupán régebben e tárgyról írt tanulmányait ismeri (leginkább is csak ezekre hivatkozik), s az újabbakról — amelyekben ugyan nem változtatta meg korábbi meggyőződését, legfeljebb a nemzet fogalmára nézve módosította eredeti meghatározását, de határozottabban körvonalazta és ismételten összefoglalta álláspontját, — nem is vesz tudomást.

A függelékben közölt forrásmunkák jegyzéke egyébként is pontatlan. *Fináczy Ernő*nek pl. nincs *Mária Terézia* c. munkája. Amire a szerző a szöveg közben (6. l.) hivatkozik így *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* c. kétkötetes könyvére, még csak gondolhatjuk, hogy rövidítésről van szó; ugyanez a forrásmunkák jegyzékében már legalább is: gondatlanság. A felsorolt 45 munka közül mintegy 10-nél hiányzik a kiadás éve. Az aránylag rövid értekezésben igen sok a sajtóhiba, s némelyik, pl. a népiskolai alaptörvény gyanánt az 1868. évi XXVIII. tc. emlegetése (6. l.) komoly félreértésre adhat alkalmat.

Az értekezés legnagyobb hibája mégis az, hogy a nemzetnevelést a testi, szellemi, közösségi, erkölcsi, vallásos, világnézeti stb. nevelés mellett a nevelés egyik ágának tekinti, nem pedig valamennyit átszövő eszmének és az egész nevelést irányító elvnek. Néhány homályban hagyott kifejezés (pl. »mi-tudat« és »ön-élmény«) használata sem válik az egyébként nagy jóakarattal megírt értekezés előnyére.

Jankovits Miklós.

Bartók Miklós: Értekezések a neveléstudomány elvi kérdéseiről. Debrecen, 1942. Városi Nyomda, 110 lap.

Túl vagyunk már azon az időn, amikor a neveléstudomány, mint ifjú a tudományok sorában, a tudomány rangjára törekedett, illetőleg az elismeretetésre vágyott. Kétségtelenül tudomány, még pedig a legemberibb és a legáfogóbb, mellyel egyaránt számol az embermilliókat irányító államférfi és a közlekedési rendőr; mindenki, aki az emberrel érintkezik, akinek célja van az emberrel. A célt a hatásokkal, — általánosan — a neveléssel érik el. A nevelés pedig mindenkire hatással van a kisdettől az aggastyánig. Mert bárhogyan is fogalmazzuk meg a nevelés fogalmát, *Magyar Paedagogia* LII. 3—4.

lényegét a hatásban találjuk meg. A hatások tervszerű felépítése, tudatosítása és megalapozottsága adja épen a nevelésnek a tudomány színét és jellegét.

Épen azért, mert a hatás ilyen általános, minden időben voltak gondolkodók, akik keresték és kutatták azokat a végső, másból le nem vezethető alapigazságokat, melyek minden korban, minden időben érvényesek. Vagyis az elveket, melyekből egyrészt a következmények és eszközök levezethetők, másrészt pedig zsinórmértékül szolgálnak a gyakorlati kivitelben. Mert erre a zsinórmértékre alapos szüksége van mindazoknak, akik nem elégszenek meg az ösztönrel, akik értelmesek és látni akarják a célt, amiért működésüket kifejtik. Gondolat és tett csak az első pillanatban látszik ellentétesnek. Valójában elválaszthatatlanok.

Meddő volna a gyakorlat és az elmélet elsőbbségéről, kölcsönösségéről vitázni. Mindkettőnek megvan a maga jelentősége. Nincs olyan elefántcsonttoronyba zárkózó tudós, aki a maga elméletét ne szeretné, vagy ne akarná kipróbálni a gyakorlatban és megfordítva: nincsen olyan gyakorlati tényleg működő ember, aki tevékenységének, munkásságának ne óhajtana valamilyen elvi egységet, megalapozottságot, háttérrel biztosítani. Csak az egészen együgyű, maiv gyakorlati ember nem törekszik az átlátásra, az egybefoglalásra, de viszont ezek nem is viszik előbbre saját területükön a tudományt, átlagonaluli napszamosok maradnak világeletükben. Az öntudatos munka megköveteli, vagy gyengébben kifejezve, megkívánja a tudatosítást. Minél finomabb munkát kell végeznie valakinek, annál inkább kívánatos, sőt szükséges ez a tudatosítás, a tisztánlátás. Az ember nevelésével, lelkével való foglalkozás kétségtelenül a legfinomabb munkásságot igényli, tehát nem lehet elni a vele való foglalkozás tudatosság, tisztánlátás, tervszerűség nélkül. Gondolkodó fő nem tud megenni a nélkül, hogy ne lássa cselekvésének következményeit, hogy egyenletes mértékkel ne mérjen, hogy következetes ne maradjon. Ezért van szüksége elvekre, világnézetre.

Bartók Miklós tanulmánykötete a tanári munkásságból nőtt ki, hogy irányt adjon, megszabjon. A kötet tartalma hét magasszínvonalú értekezés: a gondolkodó és gyakorlati ember szerencsés egységmeglátása. A színen lévő jelenségek és dolgok származási tábláját maga előtt látja és biztos kézzel rajzolja meg helyüket világnézetének térképén.

Első öt tanulmánya először a *Protestáns Tanügyi Szemlében* jelent meg. Az utolsó kettő ebbent a könyvben.

A *Fegyelem és világnézet* c. értekezését a legtisztább gyakorlat sugalmazta. A debreceni református tanítóképző-intézet készülő új fegyelmi szabályzatának a bevezetője. De oly elvi magaslaton fejtegeti a fegyelmezés kérdését, amikor megindokolja annak szükségességét, oly kitűnően építi fel tartóoszlopait, hogy bátran megállhat minden jövőben készülő szabályzat élén. S hogy szükségképpen a református világnézet színezetét viseli magán, ez értékét semmiben sem csökkenti. A fegyelem szükségességét megindokoló természeti, filozófiai és erkölcsi törvényekkel, továbbá a lelki berendezettséggel úgy támasztja alá, hogy megállapításai egyetemesen érvényesek.

Az előbbi értekezésnek a megindítója a gyakorlat volt és az jutott elvi magaslatra. A másodiknak kiindulására a filozófiából vett évszázados elvi ellentét ad okot, hogy azután következményei szinte az elevenbevágó tettet kényszerítsék ki. Az *Individualizmus és univerzalizmus a nevelés szem-*

pontjából c. tanulmányában történelemfilozófiai, fajelméleti és szociológiai gondolatsorok átvezetik olvasóját arra a megállapításra, hogy univerzália van. S ebből következnek kategorikus imperativusként ható sorai: 1. Minden nevelőnek figyelnie kell arra, hogy növendékeit valamely közösségbe, univerzáliába, úgy ágyazza bele, hogy nevükre méltó egyének nőjenek belőle. 2. A nevelőnek éreznie kell, hogy melyik közösség — faj, nemzet, egyház, emberiség — van hivatva gazdagabb termést hozni. 3. Éreznie kell a nevelőnek, hogy az »életparancs-e a születendő egység, vagy pedig temető«. 4. A nevelőnek tudnia kell és az elhivatottságától függ, hogy mi a kialakítandó egység célja és miképpen neveli az egyént. 5. Az egyén és az összesség szétválaszthatatlan. Tanulmánya végén pörölycsapásokként teszi fel a kérdéseket, hogy döntött-e a magyarság a fentebbiekben, mert az állásfoglalás a mai időkben életének és halálának kérdése.

A magyarságért való aggodása adja kezébe ismét a tollat, amikor *Makkai Sándor: Tudománnyal és fegyverrel* c. könyvét értékeli és elhelyezi a saját nevelési elvei sorába. Szinte folytatása az előbbi tanulmánynak ez a cikk. A nemzetnevelés ügye kapcsolja össze vele. Bartók Miklós értékelése szerint a könyvnek abban van a jelentősége, hogy egyetemes életelvet állít a magyarság elé, de úgy, mintha a nemzet önmaga döbrent volna rá saját céljaira. Megtálalva magának az *életkeretét, létformáját*, és ebben a tartalmat, a nemzeti műveltséget, azonosítja a nemzet önismeretével. A Makkai-féle honvédtestvériséghez, a katonai létformához azt a gondolatot fűzi Bartók, hogy a mai katonai nevelésben még meglévő osztrák szellemi hagyományokat nemzetiekkel kell felcserélni.

Talán *A szellem fogalma és nevelésének problématikája* c. értekezés az, amelyben leginkább él a szerző gondolata: »Nincs pedagógia az egyetemesség igénye nélkül.« S nincs egyetemesebb fogalom, amit a nevelő annyiszor hangoztatna, mint a szellem. A nélkül azonban, hogy egyetlen egyszer is végiggondolná, hogy mit jelent valójában. A tanulmány szükségképpen a fogalom tisztázásából indul ki. Elhatárolja az antik szemlélettől, a teológiától, a természetbölcselettől; éles mesgyét szánt az *elme*, a *lélek* és a *szellem* területei közé. Fejtegetésének eredményeképpen azt mondja, hogy »az emberi psziché mindama vonásai, amelyek benne az állandóságot képviselik, adják közösen a szellem lényegét!« A nevelés szempontjából pedig, ha a szellem öselv, — következik, hogy feltétlenül szükséges az emberi tökéletesedéshez. Kutatni kell a szellem nevelésének lehetőségét és törekedni arra, hogy az ember minden megnyilvánulása ugyanarra a szellemre valljon, de ugyanaz sugározzék a közösség minden egyes tagjából is és tartsa őket össze. A nevelő pedig akkor nevel igazában szellemet, ha tervei mögött megvilan a legörök-kévalóbb Szellem.

A Szellem fogalmának fentebbi megállapítása után *A szellem kérdése a nevelésben* c. értekezése a szellem nevelésének lehetőségét és szükségességét fejtegeti. Szemléletes szavakkal világosítja meg, hogy a szellem valamely egyetemesség hordozója és kifejezője. Ez azt jelenti, hogy az egyénben a szellem az egész lelki szerkezetet átítatja, a közösségben pedig azonos módon nyilvánul meg. A szellem nevelése tehát nem azt jelenti, hogy az egyének valamely tehetségét, készségét értékeli és növeli, hanem azt vizsgálja, hogy az egyetemesség hierarchiájában mennyire emelkedett és önmagában véve mennyire értékes. A szellem formája változhatatlan tényező, a tartalma azonban változó. A mai iskola azonban nem a kevésbbé alakítható lényeg

alapján osztályoz, hanem a tartalom vagyis megtanulható és fejbenhordozható bizonyos tudásanyag alapján. Így kialakult társadalmi osztályaink nem természetes, hanem mesterséges alakulatok. Papirosformában jól mutatnak és mégis érezzük, hogy hiányzik a szellem. Ezért van az, hogy valóban kevés szellem kormányozza a világot. A szellem helyes érvényesülése és szelekciója következtében lenne mindenki a megfelelő helyén.

A könyv további nagy fejezete a *formális képzés jelentőségével* foglalkozik. A szerző szerint a formális képzés azok közé a fogalmak közé tartozik, melyek »befutottak« és épen ezért nem boncolgatják, nem vizsgálják, pedig jelentősége ugyancsak megérdemelné, sőt megkövetelhetné. A könyv írója a kérdés körüli régibb és újabbkori élettani vizsgálódások eredményeit veti latba, hogy kimutassa a korszerű nevelés *tévedéseit*. Mert téved a mai pedagógia, mikor a helyesen értelmezett formális képzést háttérbeszorítja, mellőzi és helyette gyakorlati kérdéseket kíván elsajátíttatni, mikor a tanuló lelke, idegrendszere, fizikuma és szelleme még nem érett meg erre. Kész eredményeket akar nyújtani, holott a *kiművelt emberfő* eszméje azt jelenti, hogy minden irányú erőnket korán kell foglalkoztatni, sőt meg is erőltetni, boldogulásunk érdekében.

Igen érdekes a könyv befejező értekezése: *Elveket alakító szempontok a nevelő számára*. Ebben mintegy bölcsőt farag a születendő elvek számára. Elv nélkül nincs lélekalkító tevékenység. Az elvek dszungeljéből kiválogatni az érvényeseket azonban nem könnyű munka. Ehhez a kiválogatáshoz mutat szempontot a történelem, a korszak, és az érték. Az elvek élete ugyanis függ a történelem alakulásától, de nem kevésbé a korszaktól is, az elvek egymásmellettségétől. Mindkét bíró — a történelem és a korszak — a valóság képviselői, az értékrendszer azonban független a valóságtól, mert az örök eszmény oldaláról ítéli meg az elveket.

A neveléstudományi értekezések egyébként gyakori laposságából szokatlan magasra emelkednek ezek a fejtegetések. Nem az elcsépelet igazságok még meglévő színét kilügző szózuhatagjai unalmaskodnak a könyvben, hanem gondolatébresztő és rádöbentő feltalálás jelentkezik: így kell látni a nevelőnek. Ha azt mondjuk: logikus, ezzel laposságot mondunk. Ha azt, hogy önálló gondolkozó, akkor ez sem értékjelző vélemény, hanem természetes megállapítás. Könyvét értékesé teszi a szellemi igazolás. Hasonlatai, képei megkapóak. Itt ott túlzásba is viszi. Néha az az érzésünk, hogy ezek kedvéért írta magvas gondolatait, fejtegetéseit. Általában az értekezések értékét fokozott mértékben emeli a szerkezet. Kitünő felépítésűek. Ennek köszönhető, hogy a kérdés mindig a homloktérben marad — bármilyen messzi-ől nyúl u'ána, s bármennyi hasonlással veszi is körül — fejtegetései eredményesek, magas színvonalúak. Külön értéket jelent a könyv nyelvezete. Érthetővé, élvezetessé teszi olvasását.

Szakál János.

Kovács József: Gyakorlati útmutató a természetrajz tanításához. Budapest, 1943. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület módszeres kiadványsorozatának második kötete. 8. r., 143. lap.

Nagyon örvendetes jelenség, hogy újabban nálunk is alaposabban kezdenek foglalkozni az egyes iskolafajok tantárgyainak módszeres tanításával. Kiválóbb szaktanítóink és szaktanáraink nemcsak rövidebb-hosszabb cikkekben, hanem terjedelmesebb könyvekben is nyilvánosságnak ajánlják tapasztalataikat, alapul, éveken át kikristályosodott s így követésreméltó eljárásaikat, mód-